

24. Старюк Н., Ковальчук Т. „Родом з купальської ночі” / Наталя Старюк, Таїсія Ковальчук // Нікуліна Н.П. Знамення калини : Вибране. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 231 с.
25. Тимошенко П. Засоби милозвучності (евфонії) української мови / П. Д. Тимошенко // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 4. – С. 3–14.
26. Черкаський Л. Генетичний код українського фольклору / Л. Черкаський // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 30–33.

УДК 811.161.2'373.21(477.63/64)

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ПЕРЕЙМЕНУВАННЯМИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ТА ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Томилиніна Г.Я., к.філол.н., доцент, *Бєломорець В.П., к.філол.н., доцент

*Запорізький національний університет, *Запорізький національний технічний університет*

У статті розглядаються перейменування населених пунктів Дніпропетровської і Запорізької областей різних часів, визначаються їх основні закономірності.

Ключові слова: топоніміка, комоніми, астионіми, перейменування.

Томилиніна Г.Я., *Бєломорець В.П. ИЗ НАБЛЮДЕНИЙ НАД ПЕРЕИМЕНОВАНИЯМИ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ И ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТЕЙ / *Запорожский национальный университет, Запорожский национальный технический университет, Украина

В статье рассматриваются переименования населенных пунктов Днепропетровской и Запорожской областей разных времен и определяются их основные закономерности.

Ключевые слова: топонимика, комонимы, астионимы, переименования.

Tomilina G., * Belomoretz V. FROM OBSERVATIONS ON RENAMING SETTLEMENTS DNEPROPETROVSK AND ZAPOROZHYE REGIONS / *Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine.

The article discusses the renaming in different times and defined by their fundamental features.

Key words: place names, komonimy, astionimy, renaming.

Проблема перейменування ойконімів, серед яких традиційно виділяються астионіми, поселення міського типу, та комоніми, назви сіл, досить складна та багатопланова. Історичний аспект дослідження пов'язаний зі зміною епох, устроїв. Етнографічний аспект взаємопов'язаний із міграцією племен та народів, із контактами та взаємовпливом різних етносів, із їх зміною на території України. Не менш важливий соціолінгвістичний аспект проблеми перейменувань: це і відзеркалення соціальної історії, і зміна державного устрою, і вплив жителів Нижньої Наддніпряни, і стандартизація географічних назв. Не можна забувати і про психологічний чинник, який значною мірою обумовлюється соціальними моментами. Історичні оніми цієї території – Капулівка, Запоріжжя, Микитин Ріг, де стояла Микитинська Січ, Жовті Води, Кам'янка Дніпровська, Нижня та Верхня Хортиця, Апостолово тощо – викликають у кожного українця почуття захоплення та гордості.

Мета статті – проаналізувати найважливіші зміни топонімів у процесі перейменування в різні часи. Ця мета реалізується в завданнях – розглянути зміни в найменуваннях, що обумовлюються зовнішніми чинниками, і такі перейменування, що залежать від власне лінгвістичних причин.

Проблема перейменування в топоніміці вирішувалась такими мовознавцями, як А.Т. Бєвзенко, В.О. Горпинич, Г.Ю. Касім, А.М. Селищев, В.А. Чабаненко тощо.

Зміна найменувань населених пунктів Дніпропетровської та Запорізької областей здійснювалась у різні часи, у тому числі і до Жовтневої революції. Так, Нікополь (Дніпр.) раніше називався Микитиним Рогом або Микитиним Перевозом. Поселення було засновано в першій половині XVI ст. запорожцем Микитою Циганом. Після зруйнування Микитинської Січі (1775 р.) воно було перейменоване в Слов'янське, або Слов'янськ (Славенськ). У 1781 р. Слов'янське (Слов'янськ) дістало назву Нікополь (Дніпр.), який 1782-го року набув статусу повітового міста. Назва походить від давньогрецьких слів Ніка (богиня перемоги) та поліс (місто) [3, с. 163].

Село Малишівка (Зап.), як і найменування Малишівського редуту, одержало ім'я Івана Малишевича, який умовив запорожців піти від кримського хана [2, с. 54]. Історичний топонім Жовті Води (стара назва – Жовта Ріка) (Дніпр.) іменує місце славетної перемоги козацького війська під керівництвом Богдана Хмельницького над польською шляхтою [4, с. 58].

Більшість перейменувань виникла після Жовтня.

Село Новоспасівка (Зап.) одержало нову назву Осипенко. Воно було перейменоване на честь Героя Радянського Союзу, учасниці безприкладного перельоту на літаку «Родина» 24-25 вересня 1938 р., Поліни Денисівни Осипенко, яка народилася і жила там [2, с. 74-75].

Село Гнарівське (Зап.) раніше називалося Вербовою. Нова назва була дана на честь Героя Радянського Союзу Валерії Йосипівни Гнарівської, яка ціною свого життя врятувала багатьох поранених радянських воїнів перев'язочного пункту, загинувши під гусеницями фашистського танка [2, с. 30].

На місці села Сарабуз, яке перетворилося на смт, виникло поселення Гвардійське (Дніпр.): біля колишнього Сарабуза під час Великої вітчизняної війни точилися запеклі бої. Найменування Гвардійське спочатку закріпилося за радгоспом, а згодом було перенесене на селище [4, с. 95].

Аналізуючи зміни топонімів у післяреволюційну епоху, О.М. Селищев відзначав: «Після Великої Жовтневої революції топонімія минулого повинна поповнитися і відбути основні риси змісту сучасної епохи, диктатури робітничого класу, соціалістичного будівництва, нової техніки» [1, с. 88]. І дійсно, в радянські часи процес перейменування населених пунктів в Україні набирає інтенсивного характеру.

Катеринослав, що був заснований 1777 р., отримав назву Дніпропетровськ на честь радянського і партійного діяча Г.І. Петровського, колишнього робітника одного із заводів Катеринослава. На місці старого Олександрівська (1906-1921 рр.) виникає астионім Запоріжжя: найменування віддзеркалює розташування міста за дніпровськими порогами, нині затопленими. Назва Кам'янське змінюється астионімом Дніпродзержинськ (Дніпр.). Замість старого комоніма Царекостянтинівка з'являється Першотравневе (1926-1935 рр.), а з 1935 р. виникає нове найменування Куйбишеве (Зап.) на честь видатного радянського та партійного діяча В.В. Куйбишева.

Село Шахтарське, засноване 1954 р., отримало назву, пов'язану з освоєнням Західного Донбасу. Замість цього комоніма виникає астионім Першотравенськ (Дніпр.).

З історичного погляду розрізняються перейменування, обумовлені дією суспільних (позамовних) законів:

Сновськ > Щорс (Дніпр.); Гаврилівка > Чкалове (Зап.); Нижній Куркулак > Жовтневе (Зап.); Другомиколаївська колонія > Іванівка > с. Луначарське (Зап.); сучасна назва зберігає пам'ять про радянського державного і громадського діяча Анатолія Васильовича Луначарського; та дією власне мовних законів: Настасівка > Новоанастасіївка > Анастасіївка (Зап.); Улонівка > Уланівка > Улянівка (Зап.) [2, с. 95].

При аналізі фактів перейменування обов'язково враховуємо ті зміни, що відбувались у самому географічному об'єкті, тобто перетворення села на селище міського типу, а останнього — на місто:

аул Азберда > райцентр Якимівка (Зап.); селище Обіточне > місто Ногайськ > місто Приморськ (Зап.); слобода Самарчик (Новоселиця) > місто Новомосковськ (Дніпр.); слобода Матвіївка > слобода Луганка > місто Павлоград (Дніпр.) (астионім пов'язаний з ім'ям спадкоємця престолу Павла).

Розглянемо найважливіші випадки перейменувань поселень Дніпропетровської та Запорізької областей.

При перейменуванні поселення стара назва з негативним змістом замінюється новим ойконімом з позитивним або нейтральним змістом: Горіле > Кирилівка (Зап.); Вошиве > Апостолове (Дніпр.).

Іноді виникає новий комонім, що вказує на ім'я засновника чи власника населеного пункту: Очереткове > Мар'ївка (Дніпр.); Дніпрова-Кам'янка > Розумівське > Розумівка (Зап.) [2, с. 210].

Нова назва іноді виникала внаслідок укрупнення, злиття кількох селищ. Так, Олексіївка і Вищетарасівка об'єдналися під назвою Вищетарасівка (Зап.). Подібно до цього утворилося селище Комиш-Зоря (Дніпр.) внаслідок об'єднання хутора Комиш і селища Зоря [4, с. 184-185].

Перейменування радянської доби найчастіше відбувались на честь революціонерів, вождів пролетаріату керівників комуністичної партії і радянської держави, відомих українських та російських письменників. Наприклад, із іменем Леніна пов'язані ойконіми Леніна (Зап., Дніпр.), Ілліча (Дніпр.), Шлях Ілліча (Зап.), Пам'ять Ілліча (Дніпр.).

Ряд населених пунктів перейменовано на честь основоположників марксизму та партійних діячів: Карла Маркса (Дніпр.), Клари Цеткін (Дніпр.), Орджонікідзе (Дніпр.), Дніпродзержинськ (Дніпр.), Урицьке (Зап.), Луначарське (Зап.), Тельмана (Дніпр.), Рози Люксембург (Зап.), Кірове (Зап.).

У процесі перейменування населеним пунктам давались також імена видатних полководців різних епох: Суворовське (Дніпр.), Чапаська (Дніпр., Зап.), Щорськ (Дніпр.), Ботієво (Зап.).

На жаль, дуже мало населених пунктів дістали імена та прізвища видатних письменників: Пушкіне (Зап.), Горького (Дніпр.), Шевченкове (Зап.), Шевченківка (Дніпр.), Тарасо-Григорівка (Дніпр.), Тарасівка (Зап.), Тургенєвка (Дніпр.).

Серед нових найменувань, що з'явилися на карті України після Жовтня, значне місце належить тим, які віддзеркалюють ідеали радянської епохи: Колгоспівка (Дніпр.), Комінтерн (Дніпр.), Першотравенськ (Дніпр.), Пролетарське (Дніпр., Зап.), Радянське (Дніпр., Зап.), Травневе (Зап.), Радянське (Зап.), Партизани (Зап.), Жовтневе (Зап.).

Проте трапляються і випадки, коли попередня назва ідеологічного характеру замінюється нейтральною, більш інформативного змісту: Марганець (Дніпр.), що був побудований на території Городищенського марганцевого рудника, колись іменувався Комінтерном; замість комоніма Олександрівка, пов'язаного із ім'ям російського полководця Суворова, виникла назва Мелітополь (Зап.), що означає «медове місто». Як зауважує М.Т. Янко, ідея назвати новонароджене місто належала Г. Потьомкіну [4, с. 226].

В аналізованих ойконімах, крім літературних, наявні діалектні елементи: Катражка (Дніпр.): курінь; Великі кучугури (Зап.): кучугур – спільна назва всіх піщаних пагорбів, що колись були у Великому Лузі та на його південному березі [3, с. 126]; Пришиб (Зап.): назву утворено від говіркового загального іменника пришиб, що означає причал [3, с. 197]. Ойконіми Нижньої Наддніпрянини формувалися протягом багатьох століть, а тому серед них є чимало найменувань іншомовного походження.

Перебування України в складі Російської імперії, у якій офіційною мовою була російська, спричинилося до того, що в системі української топонімії поряд з українськими вживаються російські ойконіми: Нова Деревня (Дніпр.), Майське (Дніпр.), Новостроївка (Дніпр.), Обільне (Зап.), Октябрське (Дніпр.), Первомайське (Дніпр.).

Усування іншомовних елементів у топонімах спостерігається в ряді випадків. Колишні татарські найменування послідовно витісняються українськими:

Актар Мечеть > Приморське (Зап.); Ногайськ > Приморськ (Зап.); Гайчур > с. Тернувате (Зап.); Котур-огли > с. Луначарське (Зап.). Тільки на території Запорізької області на місці назв аулів ногайських татар виникло більше п'ятдесяти українських астионімів і комонімів. Власне українські географічні назви витіснили також німецькі ойконіми:

Гальбштадт > Молочанськ (Зап.), [2, с. 74]; Кайстров > Зразкове (Зап.); Райхель (д) > станція Плодородія (Зап.); Розенберг > Розівка (Зап.); єврейські: Найвет > Октябрське (Дніпр.).

Відзначимо зміни в структурі ойконімів, що супроводжують перейменування населених пунктів цієї території.

Перетворення села в поселення міського типу супроводжується додаванням до твірної основи суфікса

- ськ: Новомосковськ (Дніпр.), Вільнянськ (Зап.), Молочанськ (Зап.), Першотравневськ (Дніпр.). Внаслідок втрати означення двочленний ойконім перетворюється на однослівний: Великий Токмак > Токмак (Зап.); Болгарська хата > Болгарське (Зап.); Малишівський редут > Малишівка (Зап.). Проте в деяких назвах означення, виражене прикметником, залишилось: Мала Токмачка (Зап.); Мала Катеринівка (Зап.); Велика Тернівка (Зап.).

У процесі перейменування складених ойконімів може спостерігатися заміна одного з компонентів іншим словом:

а) заміна прикметника: Царичанський Кут > Царицин Кут (Зап.) (попередні назви с. Приморського);

б) заміна словосполучення одним словом, утвореним від прикметника: Вільні Хутори (залізнична станція) > Вільногірськ (Дніпр.); Канівські Хутори > Канівське (Зап.);

в) словосполучення може замінятися однослівною назвою, утвореною від іншої основи: Царицинський Кут > Приморське (Зап.).

Значно рідше трапляється заміна однослівного ойконіма двослівним найменуванням: Тернуватка > Тернова Балка (Дніпр.).

Із метою диференціації одночленний ойконім дістає означення і перетворюється на складений: Калинівка > Нова Калинівка (Дніпр.). Замість прикметника до складносуфіксального топоніма може входити компонент **нов-**: Данилівка > Новоданилівка (Зап.); Костянтинівка > Новокостянтинівка (Зап.); Олександрівка > Новоолександрівка (Дніпр.); Підгірне > Новопідгірне (Дніпр.).

У деяких випадках спостерігається зворотне явище, коли складний ойконім, втрачаючи першу або другу основу, перетворюється на простий: Новогригорівка > Григорівка (Зап.); Новоукраїнка > Українка (Дніпр.); Старокодацьке > Кодацьке (Дніпр.); Хуторо-Чаплине > Чаплине (Дніпр.).

Іноді складений ойконім замінюється складним з іншою основою: Татарський Брід > Татар-Гедій (Зап.). Складні найменування, що утворилися внаслідок злиття двох назв об'єднаних поселень, в результаті втрати однієї зі складових частин перетворюються іноді на прості: Василево-Брозолове > Брозолове (Дніпр.); Тарасов-Шевченківка > Шевченківка (Дніпр.).

Отже, загальна тенденція при перейменуванні поселень цієї території полягає в скороченні астионіма або комоніма: Балабине-Петрівське > Балабине (Зап.), Сумицьке-Лиманське > Сумицьке (Зап.).

У поодиноких випадках при збереженні структурного типу ойконіма змінюється одна з основ складного найменування: Боголюбівка > Миролубівка (Дніпр.).

Частина аналізованих перейменувань супроводжується зміною словотвірного типу та словотворчої моделі: Кам'янка на Дніпрі > Кам'янка Дніпровська (Зап.); Кушугумівка > Кушугум (Зап.); Славгородка > Славгород (Дніпр.); Канівка > Канівське (Зап.).

Відзначимо певні недоліки в процесі перейменування ойконімів.

Місцеві органи управління не завжди ставляться належним чином до лінгвістичного аспекту перейменування, порівн.: Комиш-Зоря (Зап.), Розівка (Зап.). Іноді внаслідок недостатньої координації на картах цих двох областей спостерігається повторення однакових ойконімів. Так, тільки в Запорізькій області внаслідок невдалого перейменування з'явилися дві Ганнівки, дві Гюнівки, дві Новопетрівки, два Куйбишева, дві Новоданилівки, три Андріївки, три Федорівки, дві Олександрівки, дві Степанівки тощо. Це створює певні труднощі для органів зв'язку і позбавляє топонімію Нижньої Наддніпрянщини оригінальності, своєрідності.

У процесі перейменування не завжди враховувалась історична традиція, внаслідок чого виникало зайве і безпідставне перейменування старовинних назв поселень: Микитин Ріг > Нікополь, Самарь > Самарчик > Новомосковськ. Невдалими, на наш погляд, є перейменування Федорівка > Чубарівка. Не відповідають сучасним нормам вживання ойконіми типу Тельмана (Дніпр.), Карла Маркса (Дніпр.), Клари Цеткін (Дніпр.) у формі родового відмінка замість називного. Усі подібні ойконіми порушують вимоги топонімічної екології.

Із попереднього викладу можна зробити короткі висновки. Чимало перейменувань на картах Дніпропетровської та Запорізької областей, які віддзеркалюють ідеали часу, пов'язано з радянською епохою.

Запозичені ойконімічні назви в абсолютній більшості випадків замінюються власне українськими найменуваннями. Зміна граматичного роду тієї самої топооснови зумовлена зміною характеру самого географічного об'єкта. Перейменування населених пунктів супроводжується різними змінами структурного характеру (словотворчого, морфологічного), що найчастіше зумовлені лінгвістичним принципом економії. Утворення нових ойконімів відбувається за зразком існуючих топонімічних моделей. У багатьох випадках вихідною базою при цьому виступає попередня назва. Новий ойконім утворюється морфологічним способом (суфіксація), основоскладанням, синтаксичним способом. При цьому спостерігаються фонетико-морфологічні зміни структури найменування. Кожна епоха вносила свої особливості в процес перейменування: у післявоєнний період твірними виступали нерідко антропоніми радянських часів; у післявоєнні роки поширюються назви, утворені від назв колгоспу або радгоспу. У ці часи з'являються також нові ойконіми, утворені внаслідок злиття кількох географічних об'єктів. Отже, у перейменуванні населених пунктів відбиваються різні етапи історико-суспільного розвитку цих областей на території України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селищев А. Из старой и новой топонимики /А.М. Селищев // Избранные труды. – М. : Просвещение, 1968. – С. 45-97.
2. Фоменко В. Звідки ця назва? / Фоменко В.– Дніпропетровськ: Промінь, 1969. – 101 с.
3. Чабаненко В.А. Великий Луг Запорізький / Віктор Чабаненко. – Запоріжжя, 1999. – 329 с.
4. Янко М. Топонімічний словник України. Словник-довідник / Янко М.М. – К. : Знання, 1998. – 432 с.